

До спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15
при Харківському національному
університеті імені В. Н. Каразіна
Харків, майдан Свободи, 4.

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Ніколенка Вадима Вікторовича
на тему: «Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний
вимір», поданої на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних
наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології**

Сучасна наукова спільнота все більше зосереджує увагу навколо нових концептів і парадигм, які містять в собі потенціал, здатний привести до позитивних змін у суспільстві. Останнім часом особливий інтерес викликає гастрономічна культура та її складники (практики харчування, кулінарні норми, системи харчування, гастрономічний дискурс). Таку зацікавленість гастрономічною проблематикою можна пояснити вагомим потенціалом гастрономічної культури в процесах підвищення якості життя середньостатистичної людини. Гастрономічна культура з відповідними складниками (детермінантами) повсякденного життя відображає різні аспекти соціальних відносин. З огляду на це, дослідження гастрономічної культури та її відповідних похідних (практик харчування, кулінарних норм, гастрономічного дискурсу, систем харчування) набуває особливої актуальності.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Ніколенка В.В. може бути оцінена у декількох аспектах.

1. Теоретико-методологічному. На початку роботи автор вдало обґрунтовує загальні наукові принципи, що визначають подальші дослідницькі стратегії. Вони базуються на особливостях соціологічного стилю мислення, за П. Штомпкою, а саме: по-перше, пошуку «живого» спадку минулого на сучасному етапі життєдіяльності суспільства; по-друге, визнання надзвичайного розмаїття форм соціального життя; по-

третє, прийняття того факту, що всі суспільні явища, ефекти є результатом людської діяльності.

Водночас слід відзначити доцільний вибір Ніколенком В. В. структурно-діяльнісної парадигми, в межах якої гастрономічне розкрито зважаючи на культурні та владні відносини окремого суспільства, історичної епохи, а також як результат соціальних практик. Авторіві роботи вдалось розкрити зміни в практиках харчування, які певним чином були наслідками та індикаторами суспільних та соціокультурних трансформацій. Такі висновки зроблені на прикладі соціологічного дослідження американської, французької, української гастрономії.

Крім того, концептуальні інтерпретації гастрономічних детермінант суспільного життя є новаторськими, що започатковують нові ідейно-теоретичні засади дослідження особливостей соціальної взаємодії, певних соціально-політичних, міждержавних відносин крізь призму доволі цікавого виміру – гастрономічного.

2. Науково-академічному. Пропонуючи широке коло теоретичних висновків та емпіричних узагальнень щодо впливу гастрономічної культури та її складників на соціальні процеси і відносини, вводячи до вітчизняної науки нові терміни «гастрономічні практики», «зовнішня кухня», «зовнішній харчовий простір», підсумовуючи дослідницький досвід закордонних фахівців, дисертаційна робота Ніколенка В.В. є вагомим внеском в дослідження соціальних аспектів практик харчування.

3. Прикладному. Робота носить праксеологічний характер. Прогнози і рекомендації автора мають бути залученими до формування програм соціально-економічного розвитку окремих сфер українського соціуму. Зокрема, модернізації програми національного харчування, розвитку гастрономічних практик туризму та відповідних форм підприємницької діяльності, охорони здоров'я, поширення цінностей здорового (спортивного) способу життя. Водночас висновки дисертаційного дослідження безпосередньо відображують особливості якості життя

населення, окреслюють найбільш ефективні напрями його підвищення.

Дисертаційне дослідження Ніколенка В. В. дійсно є новаторським та інформативним. Через застосування соціологічної методології гастрономічна культура постає як суспільний феномен, який виконує надзвичайно широкий діапазон важливих функцій в житті людини та суспільства в цілому. Серед них автор наголошує передусім на фізіологічній, дисциплінарній, соціального контролю, інтегративній, освітній, соціалізаційній, комунікативній, релаксаційній, статусній, маркувальній, психологічного захисту.

У першому розділі вдало здійснено конкретизацію науково-понятійного апарату роботи, обґрунтовано тезу, що система харчування, гастрономічні практики здатні впливати на долю окремих осіб, на певні аспекти міждержавних відносин, стати плідною основою для підтримання ідентичності та впливати на ментальність. Доведено, що гастрономічне подекуди поставало одним із ефективних провідників нової ціннісної свідомості. Такі висновки зроблено на прикладі змін у структурі харчування Центральної та Північної Європи початку епохи Нового часу. Мова йде про появу протестантизму та відповідні зміни в практиках харчування після реформ М. Лютера. Крім того, в наступних розділах, подібні висновки зроблено на фоні трансформацій харчового простору французького суспільства часів Великої революції, а також утопічних проектів тоталітарної гастрономії радянської доби.

Водночас у першому розділі виразно показано інтеграцію гастрономічного в соціальні процеси та відносини, що розгортаються в різних сферах життя соціуму. Через дедуктивний метод йде наближення до конкретизації сутності розуміння гастрономічної культури, логіки її виникнення. Цілком доцільно автор наголошує на необхідності дослідження практик харчування через концепт гастрономічної культури. В дисертації гастрономія окремих країн постає серед іншого як родюче підґрунтя у процесах формування національної самосвідомості (італійської, французької,

японської). Наголошено на думці К. Леві-Стросса, що національна кухня як проєкція гастрономічної культури є надзвичайно показовим концептом, який здатен розкривати патології та суперечності суспільного життя. У подальшому, автор логічно обґрунтував, що такий фокус проблемної ситуації стає особливо евристичним якщо досліджувати особливості повсякденного життя через призму стратифікаційних властивостей гастрономічної культури та фіксації наявності в її межах колективної пам'яті.

У другому розділі особливий інтерес викликає глибока деталізація показного, стратифікаційного споживання на тлі гастрономічних практик європейського суспільства старого ладу. Крім того, харчовий простір Європи було диференційовано на два типи: пряні, контрастні гастрономічні культури (Німеччина, Голландія та ін.) з різними в тому числі й закордонними смаковими перевагами, та національні автентичні кухні, насамперед, французька, яка складалась здебільшого з продовольчих місцевих інгредієнтів і смаків. На цьому тлі обґрунтовано логіку інституціоналізації практик харчування як соціокультурного конструкту, що з розвитком торгових шляхів все більшою мірою поставали саме в такому вигляді. Водночас через диференціацію таких практик харчування відзначено дві гастрономічні моделі в Європі епохи Середньовіччя та початку Нового часу — багату і бідну. На цьому тлі доведено, що гастрономічна культура дає підстави не лише до диференціації суспільства на бідні та багаті групи, але й виступає відповідним фоном для комунікативної структури в різноманітних діалогових формах суспільної взаємодії (с. 80-107).

Крім того, виокремлено взаємозв'язок процесів раціоналізації життя з гастрономічною культурою, що відобразилось в одній із форм її прояву у вигляді поширення публічним простором різноманітних моделей швидкого харчування. На прикладі Франції зауважено, що модернізація суспільства здатна залишати неушкодженими окремі гастрономічні практики, які мають прямий зв'язок з високими показниками якості життя масової людини.

У третьому розділі завдяки гастрономічному показано перехід від

механічної до органічної соціальної солідарності, за Е. Дюркгеймом, та вихід на авансцену суспільного життя індивідуального інтересу (с. 127-140). На прикладі релігійної традиції гастрономічної культури розкрито латентні функції владного дискурсу в європейському суспільстві в цілому та українському зокрема. Таким чином, зроблено акцент, що через риторику постів духівництво час від часу намагалось підтримувати свою високу репутацію та збільшувати свій вплив на суспільство.

У четвертому розділі Ніколенку В. В. вдалось виокремити цікаві зв'язки між гастрономічними практиками та субкультурою бідності, появою капіталістичних відносин, наявністю/відсутністю досяжницької мотивації, як наслідок, можливостями для самореалізації людини. У п'ятому розділі зауважено на важливій ролі появи кулінарії на початку антропосоціогенезу через термічну обробку сирої їжі, насамперед, в процесах розвитку сімейно-шлюбних відносин. Водночас зазначено, що в традиційному суспільстві через гастрономічну культуру, відповідний етикет доволі ефективно підтримували соціальну дистанцію між представниками різних гендерних ідентичностей. Зауважено, що такі норми гастрономічної культури стримували в традиційному суспільстві інтенсифікацію взаємин чоловічого і жіночого та ще більше зміцнювали патріархальний лад життя тієї епохи.

У шостому розділі автор ставить питання та окреслює можливі підходи до вирішення проблемної ситуації, по-перше, щодо безпеки генетично модифікованої їжі; по-друге, доцільності споживання комплексів вітамінізованих добавок (БАДів); по-третє, з приводу наявних харчових підробок та способів попередження споживачів про можливу небезпеку. Відзначено, що актуальні гастрономічні знання з цього приводу є ще однією підставою, маркером для визначення соціальної нерівності. Як наслідок, набуває неабиякої актуальності проблема отримання релевантної інформації, яка б дозволила обирати з переліку різноманітних меню сучасного світу саме те, яке найбільшою мірою сприятиме активному довголіттю людини та розширює можливості для її власної самореалізації. Таким чином,

обґрунтовано необхідність повернення до традиційних основ української кухні, передусім, зважаючи на важливі процеси збереження національної ідентичності та підтримку на високому рівні власного здоров'я. На цьому тлі Ніколенко В. В., на наш погляд, доцільно пропонує розмежувати практики харчування на два типи – конструктивні та деструктивні. Завдяки їх виокремленню автор намагається дати відповідь на запитання: де саме в харчовій поведінці закінчується норма і починається відхилення від неї? Водночас конкретизовано думку про причини сучасних деструктивних практик харчування, які мають інтернаціональну природу, серед них: низька самооцінка, для молоді – конфлікти з батьками, відсутність соціально прийнятних перспектив особистого (професійного) зростання, самотність, інколи відвертий бунт проти актуальних недосяжних ідеалів краси, психологічні кризи/фрустрації (с. 283-302). З огляду на це, через статистичні дані зроблено посилення на доцільність впровадження в повсякденне життя передового світового досвіду вирішення подібних проблем. Так особливу увагу приділено ініціативам австралійського уряду щодо розвитку спортивної інфраструктури, активного дозвілля задля локалізації негативних емоцій, покращення соціального самопочуття, як наслідок, зведення до можливого мінімуму деструктивних практик харчування.

Цілком слушно наголошується на зв'язку фінансової складової з проблемами ожиріння. Для країн постіндустріального світу зафіксовано прямий зв'язок між бідністю та поширенням суспільним простором «зайвих кілограмів». Інформативною видається обставина, що вплив бідності на сучасні моделі харчування подекуди призводить до прямо протилежних результатів, аніж це було в традиційному та індустріальному суспільствах. Бідна людина в такому світі матиме, радше, надмірну вагу на відміну від представників забезпеченого середнього класу й еліти. Причому доведено, що на сучасному етапі бідність товстішає не лише в країнах «золотого мільярду», але й в суспільствах периферії та півпериферії (с. 302-315). Крім того, зауважено на цікавому зв'язку між високою якістю життя людини,

тобто наявністю задоволення від його різних аспектів та ефективною локалізацією проблем, які пов'язані з поширенням суспільним простором «зайвих кілограмів» або масових форм ожиріння населення. Адже «харчові компенсації», як похідна стресу стають для таких категорій населення менш імовірними. Причому, як можна зрозуміти з висновків автора дисертаційної роботи, така закономірність має крос-культурний характер.

У цьому розділі на прикладі компаративного аналізу різноманітних гастрономічних культур як сучасного етапу, так й ретроспективного контексту, розкрито соціологічну закономірність інституціоналізації владних відносин, за М. Фуко. Французький дослідник наголошував, що за кожним типом дискурсу стоїть окремий тип влади. Це виразно доведено на прикладі концепту «зовнішня кухня», який постає на кшталт надзвичайно чутливого матеріалу, що відображає зміни легітимації владного дискурсу, ціннісної свідомості суспільства. Варто наголосити на глибокому дослідженні української гастрономічної культури крізь призму порівняльного аналізу з її світовими аналогами, національних фольклорних традицій, сучасного емпіричного матеріалу, цікавих статистичних даних. Зроблено висновок про необхідність корегування організації практик харчування середньостатистичної людини та модернізації суспільства серед іншого й через розвиток вітчизняної гастрономічної культури. Насамперед мова йде про збільшення купівельної спроможності громадян, популяризацію традиційних національних гастрономічних практик, поширення суспільним простором цікавої інформації про конструктивні та деструктивні моделі харчування, насичення публічного простору емансипативними цінностями, формування релевантності між економічним та соціальним.

Дослідження не позбавлено і певних недоліків, на які варто було б звернути увагу науковця.

1. Більшій аргументації потребує, на перший погляд, парадоксальний зв'язок в підрозділі 2.3 між, з одного боку, домінантним типом сільського господарства окремої цивілізації та її кліматичними умовами (європейської,

американської, азійської), а з іншого виникненням та поширенням суспільним простором громадянської самоорганізації та відповідних ініціатив.

2. Якщо з тексту дисертації, зокрема підрозділу 3.3, в цілому зрозуміло як церковні ієрархи підтримували свій авторитет та впливами на маси, зокрема й через риторику постів, натомість дещо більшої аргументації вимагає застосування цього інструменту впливу на суспільство з боку світської влади.

3. В методологічній частині роботи доцільно було би більш системно пов'язати гастрономічні та тілесні практики. В роботі зустрічається вживання концепту «колективне тіло», обговорюються тілесні практики, але теоретично цей аспект чітко не виокремлено.

4. Вочевидь, практики харчування з соціологічної точки зору є різновидом соціальних технологій для закріплення ідентичності, реалізації консервативних або ліберальних цінностей тощо. Отже, соціотехнологічний підхід був би корисним для підсилення праксеологічної функції гастрономічних практик.

5. Подекуди залишає бажати кращого форма подачі інформації, зокрема не всі запитання (індикатори громадської думки) та відповіді на них в межах авторського емпіричного дослідження надані в табличному вигляді, що, на нашу думку, значно збагатило та спростило б сприйняття даних.

Указані зауваження не знижують високий рівень дослідження і не впливають на загальне позитивне враження, положення наукової новизни, змістовність та аргументованість висновків. Автореферат відповідає тексту дисертації. У публікаціях (27 поз., чотири з них англійською мовою) повною мірою відображено основні положення дисертації. Посилання та бібліографічний опис відповідають вимогам ДСТУ 7.1:2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

Дисертація оформлена у повній відповідності до паспорту спеціальності 22.00.01 – теорія та історія соціології. За актуальністю розкритих проблем, науковою новизною та практичною значущістю дисертаційна робота Ніколенка Вадима Вікторовича «Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний вимір» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Підпис Катаєва С. Л. Катаєв С. Л.
Начальник відділу управління персоналом
Класичного приватного університету Запоріжжя
"16" вересня 2015 р.
підпис

Вчений секретар

Вчений рад

О.В. Шинкевич